

Стан та перспективи розвитку цивільних процесуальних відносин в Україні

О.С. Захарова,
кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат
(Академія адвокатури України)

є інструментом за допомогою якого норми права впливають на суспільні відносини³. Слід погодитися із В.В. Комаровим, що в основу названих поглядів покладено різні уявлення про співвідношення правової норми, правових і суспільних відносин⁴.

Спробуємо проаналізувати, у зв'язку з чим виникають цивільні процесуальні відносини і які їх характерні ознаки.

Конституцією України кожній особі гарантовано право на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. При здійсненні правосуддя в цивільних справах суд вступає у певні відносини щодо застосування норм матеріального та процесуального права з учасниками цивільного процесу. Чим повніше і детальніше будуть врегульовані ці відносини, тим з більшою впевненістю ми можемо говорити про захищеність прав громадян в державі.

Цивільні процесуальні відносини є достатньо складним за своїм змістом юридичним явищем. Воно вже давно відомо в юридичній науці, але найповніша його характеристика саме як “правовідношення” належить німецькому вченому – процесуалісту Оскару Бюлову. Співвідношення прав однієї особи та обов’язків іншої становлять зміст пра-

В теорії цивільного процесуального права питанням про цивільні процесуальні відносини (їх зміст, право-суб’єктність, об’єкт) приділялась значна увага. Але й досі ці питання залишаються дискусійними. Більшість процесуалістів вважають, що цивільні процесуальні відносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права суспільні відносини, що виникають при здійсненні правосуддя між судом з одного боку, та іншими учасниками судочинства, з іншого¹. Інші погляди висловили В.П. Мазолін та Д.Р. Джалилов, які вважають, що цивільні процесуальні відносини виникають з метою врегулювання іншого, фактичного суспільного відношення. Так, зокрема, В.П. Мазолін вказував на те, що за наслідками правового регулювання одні відносини не перетворюються у інші, а виникають нові відносини – правові, які тільки їх закріплюють². Д.Р. Джалилов також вважає, що правові відносини становлять основну форму правового регулювання суспільних відносин. Вони

вовідношення в тісному, технічному значенні. Виходячи з цього, О. Бюлов робив висновки, що в позовному процесі існує два юридичних відношення: 1) між позивачем та судом; 2) між відповідачем та судом. Сторони ж між собою не перебувають у юридичних відносинах, адже процесуальним правам однієї не відповідають обов'язки іншої. Одночасно О.Бюлов зазначав, що процесуальні відносини не є приватноправовими відносинами, оскільки процесуальні права та обов'язки виникають між державними установами та громадянами і, оскільки в процесі проявляється діяльність посадових осіб, то процес входить до публічного права, тобто “процес – це публічно-правові відносини”. Від інших юридичних відносин він відрізняється тим, що при виникненні не залишається незмінним, а навпаки, розвивається, рухається аж до кінцевого вирішення⁵.

На підставі вищепереданого доходом висновку, що цивільні процесуальні відносини мають свої специфічні ознаки. По-перше, цивільні процесуальні відносини мають виключно правовий характер. Вони виникають, розвиваються і припиняють своє існування виключно на підставі процесуальних норм. Саме тому законодавець передбачив, що у разі відсутності закону, який регулює спірні відносини, суд застосовує закон, що регулює подібні відносини, а при відсутності такого закону суд виходить із загальних начал і змісту законодавства України (ст. 11 ЦПК України – чинного).

По-друге, цивільні процесуальні відносини характеризуються тим, що основним методом їх регулювання є імперативність. Суд як орган влади наділений повноваженнями здійснювати правосуддя і його вказівки є обов'яз-

ковими для всіх учасників процесу. Навіть тоді, коли сторони не погоджуються із прийнятим рішенням по справі, вони можуть його оскаржити, але ігнорувати, не виконувати не мають права навіть під загрозою притягнення до відповідальності. Слід погодитися із В.В. Ярковим, який зазначав, що сame через взаємодію держави в особі суду і осіб, які звернулися за судовим захистом, і проявляється публічно-правовий характер цивільних процесуальних правовідносин⁶.

Наступною характерною ознакою цивільних процесуальних правовідносин є те, що обов'язковий суб'єкт цих відносин – суд. Будь-які відносини, що виникають між учасниками процесу можуть розглядатися виключно в межах судової діяльності. Із судом взаємодіють учасники процесу, кількість яких може бути різною і визначається характером і особливостями конкретної цивільної справи. Слід зазначити, що в новому цивільному процесуальному кодексі України на відміну від попереднього чіткіше визначено склад учасників процесу. Так, зокрема, у ст. 26 ЦПК (нового) до складу осіб позовного провадження віднесені сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб; у справах наказного та окремого провадження – заявники, інші зainteresовані особи, їхні представники. До інших учасників цивільного процесу, які допомагають у здійсненні правосуддя належать секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.

Не можна не звернути увагу на таку характерну особливість, як динамізм процесу. Він постійно розвивається від однієї процесуальної дії до іншої, від

однієї стадії до іншої. В.В. Ярков зазнає, що є неможливим перехід процесуальних відносин від одного етапу до наступного без вчинення певних процесуальних дій, наприклад, не можна одразу після прийняття заяви до свого провадження передати справу до розгляду у судовому засіданні. Як виняток з цього він розглядає можливість передачі рішення суду на виконання одразу ж після закінчення розгляду в суді першої інстанції і набрання ним законної сили, в разі, якщо жодна сторона не вчинила дій щодо перегляду даного рішення⁷. Можна навести й інші приклади, які вказують на можливість розвитку процесу з певними винятками. Так, зокрема, ч. 2 ст. 38 чинного ЦПК передбачає можливість у невідкладних випадках розглянути заяву про забезпечення доказів до порушення провадження по справі. Нагадаємо, що способами забезпечення доказів є допит свідків, призначення експертизи, витребування та огляд письмових і речових доказів (ст. 36 чинного ЦПК). Це правило існувало з моменту прийняття чинного ЦПК і не викликало якихось заперечень, маєтися, у зв'язку з тим, що стабільної практики застосування цієї норми не було. Але ось що викликає здивування, так це внесення змін до чинного ЦПК, у травні 2003 року. Йдеться про можливість фактичного застосування одного із способів забезпечення позову до порушення провадження по справі і не аби якого, а у вигляді накладення арешту на майно. Проаналізуємо уважно норми «Глави 4 – А». За правилами ст.62¹ чинного ЦПК, особа, яка має підстави вважати, що її права порушені або існує реальна загроза їх порушення, має право звернутися до суду із заявою

про застосування запобіжних заходів до пред'явлення позову. Одним із видів запобіжних заходів є накладення арешту на майно (ст. 62² чинного ЦПК). Конструкція цієї норми повністю співпадає із конструкцією п. 1 ч. 1 ст. 152 чинного ЦПК, а отже, є великий сумнів щодо розгляду цих правил як “запобіжних заходів”. До речі, у новому ЦПК термін “запобіжні заходи” не вживається, і знову законодавець повернувся до концепції існування способів “забезпечення доказів” і “забезпечення позову”. Перший можливий як до, так і після порушення провадження по справі, другий – виключно після порушення провадження по справі. Єдине зауваження, якщо чинний ЦПК має обмежений перелік способів забезпечення доказів, то новий ЦПК допускає, що у необхідних випадках судом можуть бути застосовані інші способи забезпечення доказів (ст. 133 нового ЦПК).

Характеризуючи цивільні процесуальні відносини, не можна не звернути увагу на таке питання, яке і досі залишається дискусійним, а саме: скільки правовідношень виникає в конкретній цивільній справі – одне комплексне єдине чи декілька при вчиненні конкретної процесуальної дії. Існує думка, що коли в конкретній цивільній справі виникає єдине складне процесуальне правовідношення, то в рамках його виникають, змінюються та припиняються окремі процесуальні правовідносини, що пов’язані із виконанням окремих процесуальних дій⁸. Не погоджуючись із такою точкою зору, М.Й. Штефан зазначає, що цивільний процес не можна звести до одних комплексних цивільних процесуальних правовідносин. Залежно від завдань суб’єкта і виконуваних ним

цивільних процесуальних функцій визначаються його процесуальні права і обов'язки. Слід погодитися із М.Й. Штефаном, що, виникнувши в суді першої інстанції, вони розвиваються в процесі провадження по розгляду і вирішенню справи й припиняються з постановленням і проголошенням судом рішення⁹. В наступних стадіях процесу виникають нові правовідносини. Свідченням цього є хоча б та обставина, що змінюється суб'єктний склад учасників цих пра-

вовідносин, наділених новим обсягом прав і обов'язків, та об'єкт. Тобто суд апеляційної та касаційної інстанцій виконує зовсім інші функції, аніж суд першої інстанції.

Таким чином, можна зробити висновок, що процес є юридичним відношенням, він розвивається так само, як і будь-яке інше правовідношення і має свої, притаманні тільки йому специфічні ознаки.

¹ Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. – М., 1964. – С. 38; Советское гражданское процессуальное право / Под ред. К.С. Юдельсона. – М., 1965. – С. 58; Советский гражданский процесс / Под ред. М.А.Гурвича. – 1967. – С. 11; Курс советского гражданского процессуального права: В 2 т. – М., 1981. – Т.1. – С. 182; Гражданский процесс / Под ред. проф. М.К. Треушникова. – М., 1999.– С.46; Гражданское процессуальное право России / Под ред. М.С. Шакарян. – 1998 – С. 67; Цивільне процесуальне право України: Підручник для юрид. вузів і фак. / За ред. проф. В.В.Комарова. – Харків: Право, 1999. – С. 54; Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник – К.: Видавничий Дім «Ін Юр», 2001. – С. 66.

² Мазолин В.П. О гражданско-процессуальном отношении // Сов. гос-во и право. – 1955. – № 6. – С. 52.

³ Джалилов Д.Р. Гражданско -процессуальное правоотношение и его субъекты. – Душанбе, 1962. – С. 16.

⁴ Комаров В.В. Учение о гражданских процессуальных правоотношениях и их субъектах // Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков: Право, 2002. – С.96.

⁵ Цитується за кн: Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. – М., 1914. – С. 251.

⁶ Гражданский процесс: Учебник для вузов / Отв. ред. проф. К.И. Камиссаров. – М.: Издательство БЕК., 1996. – С. 45.

⁷ Там же. – С. 46–47.

⁸ Там же. – С. 47.

⁹ Штефан М.Й. Цивільний процес: Підручник. – К.: Видавничий Дім «Ін Юр», 2001. – С. 68.

Рекомендовано кафедрою
цивільного, господарського права
та процесу ААУ